

НАРОДНЕ ВБРАННЯ ЯК НАЦІОНАЛЬНИЙ СИМВОЛ ЕВОЛЮЦІЇ
НАРОДНОГО ОДЯГУ В СИСТЕМІ КУЛЬТУРИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА ХІХ – ПОЧАТОК ХХ ст.)

На основі аналізу публікацій про народне вбрання, фото, творів образотворчого та декоративно-прикладного мистецтва кінця ХІХ – початку ХХ століть автор простежує еволюцію народного вбрання. У статті відмічено взаємозв'язок зацікавлення народним убранням як видом народного мистецтва та розвитком національної самосвідомості, зародження національного стилю в українській моді.

Ключові слова: народний одяг, традиції, новаторство, символ, народне мистецтво, міський одяг, ідея національного стилю.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. етнічні особливості одягу найбільше збереглися в комплексах селянського вбрання. Проте не тільки це зумовлює його назву “народний”. У традиційному одязі відобразилися етичні, художньо-естетичні уявлення народу, особливості його історичного розвитку, менталітет, система цінностей, рівень духовної і матеріальної культури. Науковий інтерес дослідників до самотутньої культури українців розгорнувся ще з початку ХІХ ст. Він пов'язувався з романтичною течією в європейській науці. Фольклорно-етнографічні матеріали були визнані цінним джерелом пізнання культури народу.

Ансамбль українського народного вбрання є продуктом просторово-часового оточення, органічним відбитком духу народу в різні історичні моменти. Дослідження традиційного костюма в контексті історичних подій дає змогу визначити соціокультурний аспект народного вбрання і зрозуміти, чому саме комплекс селянського одягу сприймається як національний символ. Метаморфоза художньої форми народного вбрання та його патріотична символіка в призмі цінностей української культури складають комплекс проблем, не повністю досліджених до цього часу.

Мета статті – проаналізувати, чому саме селянське вбрання українців вважається “народним”, і визначити роль культурно-просвітницьких рухів у збереженні та розвитку національного костюма. Цим зумовлюється опора на джерельну базу, а саме – періодичні видання (журнальні та газетні статті) і фото ХІХ – початку ХХ ст. з музейних і приватних колекцій.

При дослідженні теми автор опирається на існуючі дослідження політичного, економічного та духовного життя українців ХІХ – початку ХХ ст. Михайла Грушевського [1, с.115–519], Івана Крип'якевича [2, с.162–184], Остапа Терлецького [3], Ярослава Грицака [4].

Шляхи історичного розвитку селянського та міщанського вбрання з означенням їх етно-регіональних відмінностей розглянуті в працях Катерини Матейко [5], Галини Стельмашук [6], Тамари Ніколаєвої [7]. Групу публікацій, у яких висвітлено окремі аспекти проблеми взаємодії міської культури та народного мистецтва, складають наукові дослідження Григорія Щербія [8], Олени Цимбалюк [9], Олени Никорак [10], Ірини Кодлубай [11], Андріани Надопти [12], пов'язуючи популяризацію українського народного мистецтва, зокрема, народного одягу, з головними тенденціями національно-культурного відродження досліджуваного періоду.

Зацікавлення матеріальною культурою українського народу, у т. ч. і традиційним убранням, виникло під впливом європейського романтизму. Частково цьому сприяли ідеї, висловлені німецьким філософом і письменником-просвітителем Йоганом Гердером, що поступово поширилися і в Україні. Він стверджував, що підґрунтям прогресивної культури є природність, тому, відкинувши так звану “високу культуру” імперських дворів та аристократії, слід звернутися в пошуках натхнення і засобів самовираження до істинної та самотутньої культури простих людей [13, с.136].

Першим закликком українського романтизму було пізнання свого краю і народу. Українська народна культура була настільки різноманітна й багата, що нею захоплювалися не тільки українські патріоти, а й шляхта. У 1830–1840-х роках серед молодих панків-дідичів, так званих “скуржан-балагура”, на Поділлі, Волині й Київщині з'явилася мода наслідувати селянський побут [14, с.16]. За свідченням очевидця, справжній балагура “одягнений у гуньку або свитку з грубого сукна підперезану черкеським поясом, суто набиваним сріблом, і в широкі шкіряні рейтузи. Зимом бараняча шапка, а літом шкіряний кашкет із дашком накривали голову. На інший рід елегантії дивилися криво” [2, с.172]. На той час, коли одяг свідчив про належність до певної

національної, конфесійної, економічної спільноти, указував соціальний і сімейний стан, таке вбрання викликало роздратування в суспільстві (схожий спосіб протесту обирали у ХХ столітті “стиляги”, “хіпі” і “панки”). Хоч таке наслідування особливого впливу на розвиток культури не мало, проте польське “балагульство”, як і “козакофільство”, викликало зацікавлення народною культурою та історією України серед освіченої молоді, яка походила із шляхетських родин.

Пізніше звернення до форм селянського вбрання, уведення його елементів у міський костюм стало ознакою демократичних переконань, революційним символом. Прогресивні галичани з перших днів революції 1848 року, так званої “Весни народів”, почали носити народний одяг. “Молодий богослов Олексій Заклинський, вибираючись на слов’янський з’їзд у Празі, купив собі “руський одяг, а саме: верхнє вишиване убрання на подобу сіряка, сиву баранкову шапку й гуцульський вигузований топірець”. Жінки теж захопилися народним убранням. На “вечірній забаві” у Митрополичій палаті на Святоюрській горі у Львові 1849 р. були “всі невісти і діви в одежах русько-народних” [2, с.182].

У 1861–1862 рр. у Галичині серед молоді поширилося захоплення українською козацькою, викликане літературними творами Т.Шевченка, Марка Вовчка й історичними працями М.Костомарова, П.Куліша, М.Маркевича. Зацікавлення історією козацьчини проявилось навіть у наслідуванні зовнішнього вигляду козаків. Носили шаровари, високі смушеві шапки та верхній одяг, що нагадував жупан, кирею або кунтуш. Це не були копії історичних козацьких костюмів чи автентичне народне вбрання і студенти носили його тільки для параду, у свято тощо. Гетьманщина забезпечила історичне підґрунтя мріям українських патріотів про незалежну державу. Період Київської Русі асоціювався швидше з російською державою, ніж з українською минулими часами. Зокрема, Олександр Барвінський, громадсько-політичний діяч Галичини, згадував про 1860-ті рр.: “Нам мало припадала до серця стародавня минушина руського народу з князями і боярами, се була доба для нас тоді зрозуміла, а за те переймались ми зображеннями лицарських походів буйної козацьчини, котра була о много близша і живійше промовляла до молодечої душі і нашого романтичного настрою” [15].

Історично-фольклорна стилістика в міщанському одязі використовувалася українцями для демонстрації антипольських настроїв на “руських балах”. За свідченням очевидця, на такі бали, що проводилися у Львові та містечках Галичини в другій половині ХІХ ст., молоді люди одягали козацькі й народні костюми: “Кілька красавиць показалося в строях народних, т. є. синих корсетиках золотовишиваних, іменно дві красавиці в такому строю с коралями на шії, з котрих золоті висіли крести, с синіми запасочками, – затім со всім по-народному, дуже красно отличалися. Юношей замітили ми многих в козацьких строях с широкими шараварами и красними поясами” [16].

Костюм з використанням історичних і народних мотивів, створюючи художній образ, став виявом національної самосвідомості, етнічної самоідентифікації і водночас могутнім засобом їх формування, утвердження як в індивідуальній, так і в суспільній свідомості. Таке вбрання мало яскраво виражений знаковий характер, установлювало приналежність людини до певного етносу.

Прикладом для наслідування стали польські демонстрації початку 60-х років, на які поляки вдягали історичні шляхетські костюми. “Як лише львівські Поляки стали убиратися в свої чимари і конфедератки, так сей час руська світська молодь убралася в національні костюми” [17, с.2].

Таким чином, одяг як частина комунікативного коду виразив політичне протистояння українців і поляків.

Відмова від форм модного на той час французького костюма на користь одягу селян і ремісників виражала ототожнення своїх інтересів з інтересами свого народу, визнання рівності всіх у державі, готовність боротися за права народу. У другій половині ХІХ ст. серед патріотично налаштованої інтелігенції України було прийнято включати у свій костюм елементи народного вбрання. На кількох відомих портретах Володимир Антонович, Іван Франко, Ольга Франко, Наталія Кобринська, Володимир Шухевич одягнуті в такі костюми (рис. 1). А буковинський поет Юрій Федькович (рис. 2), скинувши військовий мундир, одягнув гуцульське вбрання і “носився по-гуцульськи” навіть на службі у Львові на посаді управителя друкарні. На закиди аристократів щодо його костюма Юрій Федькович пише:

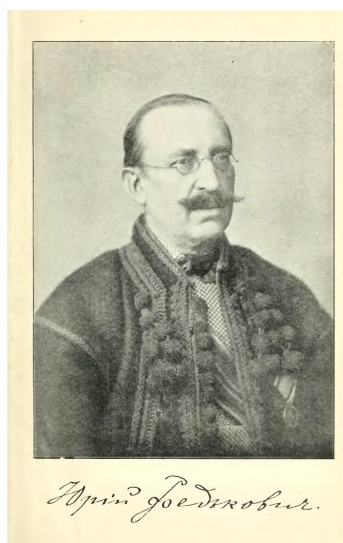
Я ж бо тебе ни звержу ся,
Руский мій сардаче, –
Тепер аж я заспіваю,
Тепер аж заплачу,
Бо маю ся в шо утерти:
Широкії поли. –
Ни скину тя, мій сардаче,
Ніколи, ніколи!

Др. Іван Франко.

Рис. 1. Володимир Антонович, Іван Франко, Наталія Кобринська, Ольга Франко, Володимир Шухевич з дружиною, Олена Косач (Олена Пчілка)

Осип Юрій Федькович.

Рис. 2. Осип Юрій Федькович

Хоч “присяга” Юрія Федьковича в 60-х роках XIX ст. не була чимсь незвичайним і відповідала настроям тодішніх галицьких народників, які носили козацьке та народне вбрання, однак, на відміну від захоплень галицьких студентів, це тверде переконання він проніс через усе життя [18, с.173].

Народне й козацьке вбрання ставало метафорою, що дозволяла виявити етнічну приналежність носія і характер його устремління.

З піднесенням української орієнтації в Галичині в другій половині XIX ст. інтелігенція активно включилася в загальноєвропейський процес дослідження пам’яток давнини й етнографії краю.

У середовищі демократичної інтелігенції високо цінувався народний костюм і в естетичному плані, і як ознака збереження національних духовних цінностей. Усвідомлення значущості народного одягу для національної культури проявлялося в його дослідженні та колекціонуванні. Особливо слід відзначити праці Якова Головацького “О народной одежде и убранстве Русинов или

руських в Галичине и северо-восточной Венгрии” (1877), Оскара Кольберга “Pokusie” (1882), Григорія Купчанко “Буковина и еи русски жители” (1895), “Галичина и еи русски жители” (1896), “Угорска Русь и еи русски жители” (1897), Володимира Шухевича “Гуцульщина” (1901). Іван Франко організовує масове збирання етнографічного матеріалу, залучивши до цього передові прогресивні кола інтелігенції, особливо студентської молоді. Із цією метою він у 1883 р. створює у Львові Етнографічно-статистичний гурток.

На етнографічних і господарсько-промислових виставках, що проводилися на території всієї Австро-Угорщини, зокрема в Галичині, з 1880 року завжди експонувалися колекції народного вбрання. Однією з перших таких виставок, де найбільше було представлено народне мистецтво Покуття – Коломийського, Косівського, Снятинського, Городенківського, Заліщицького і Борщівського повітів, стала етнографічна виставка в Коломиї (1880). Основною метою виставки було “охопити, наскільки можливо, все те, що належить до знайомства з народом, який живе в цих повітах: репрезентувати одяг і строї (костюми), усі знаряддя, домашній промисел” [19, с.6]. На виставці були представлені 24 манекени у святковому й повсякденному вбранні жителів Покуття. Експозицію строїв доповнювали сорочки, плечовий і поясний одяг, верхнє вбрання, головні убори, взуття та прикраси. Виставка переслідувала дві мети – надати науці поле для етнографічних спостережень і піднести домашній промисел околиць Покуття. Подібні акції регулярно відбувалися по всій Галичині: у Львові (1877, 1894), Станіславові (1879), Тернополі (1884, 1887), Косові (1904), Стрию (1909), Коломиї (1912), Ворохті (1930), Кутах (1933). Ці виставки сприяли появі місцевих товариств і спілок, які популяризували народні художні промисли, виявляли народні таланти. Це, у свою чергу, мало позитивний вплив на збереження народного вбрання як феномену української культури.

Зокрема, українські майстри, що професійно займалися моделюванням одягу, звернули погляд на народні строї, декоровані вишивкою. Саме наприкінці ХІХ – на початку ХХ століть вишивка набула великої популярності.

У пропаганді та створенні моделей одягу в українському стилі відзначалися Львівська фірма “Труд” і кооператив “Українське народне мистецтво”. З нагоди відкриття виставки домашнього промислу в Коломиї в 1912 році спілка “Труд” передала в подарунок архієпископі Зиті (дружині архієпископа Карла Франца Йосифа) чудову шовкову, багато мережану ранішню сукню в гарній “касетці гуцульської роботи”. Архієпископ й архієпископіня, подякувавши за подарунок, із високою похвалою відгукнулися про красу й “артистичне викінчення” сукні, із цікавістю розпитували, хто і як довго вишивав цей одяг [11, с.9].

Перша третина ХХ ст. – це період інтенсивного розвитку промислового виробництва тканин й одягу. Разом з урбанізаційними процесами та розвитком торгівлі форми вбрання, технології й способи декорування швидко поширювалися в сусідніх регіонах. Зростання рівня культури та освіти, посилення міжетнічних взаємозв’язків відкрили для широких кіл українського населення можливості знайомства з культурним надбанням інших народів. Як наслідок, формувалися нові запити й смаки, стиралися традиційні ціннісні орієнтації.

Ці процеси активніше відбуваються в селах, розташованих поблизу великих міст. Нові матеріали, виконані промисловим способом, спричинили новаторства у формотворенні та способах декорування одягу.

На думку Любки Колесси, видатної піаністки й громадської діячки, негативний вплив на художню якість народного одягу мало поширення псевдонародних друкованих зразків вишивок. Незнання традицій призводило до еkleктики в костюмах, зокрема, у техніках і мотивах вишивки, “повищукуваних у ріжних видавництвах Андрейчина, Оринштайна, Гриневича, ДМС, виданих виключно для заробітку, які не мають нічого спільного з нашим народним мистецтвом” [20, с.18].

Для пропагування модерного застосування і збуту виробів народного мистецтва та домо-виробництва й збереження чистоти їх стилю у Львові в 1922 році засновано кооператив домашнього промислу “Українське народне мистецтво”. Журнал “Нова хата”, що видавав кооператив, мав на меті “ширити і плекати замилювання і знання народного мистецтва”. Зразки узорів, складових і цілих комплексів народного вбрання, які друкувалися в журналі, були взяті з музейних збірок або надіслані дописувачками.

Діяльність за відродження народного одягу та включення його елементів у модний костюм була і є засобом вираження патріотичних почуттів, одним з важелів розвою національної самосвідомості. Тому костюми за народними традиціями виступали символом утвердження української нації в багатонаціональному культурному просторі Західної України. Не відкидаючи європейські модні тенденції, українське жіноцтво намагалось перешкодити остаточній утраті національного колориту в міському одязі. Тому в періодичних жіночих журналах зустрічаємо заклики до українізації міського костюма, “плекання української моди”.

Народна стилістика набула значного поширення в міському костюмі на початку ХХ століття завдяки популяризаторським акціям українських жіночих товариств. Так, промисловий кооператив “Українське Народне Мистецтво” був ініціатором та учасником вечорів, показів української моди, конкурсів ручних робіт. Співучасником згаданих дійств був і кооператив “Труд”. На ревіях мод і на показах народної носі зачитувалися доповіді та реферати щодо поширення національних елементів у сучасному одязі. Народне вбрання часто використовувалося на концертах та національних святах. З метою створення репрезентативного “національного” костюма під патронатом журналу “Нова хата” із січня 1933 р. до квітня 1934 р. проводився конкурс на “взірцевий проєкт народного строю”, розписаний Конгресовою мистецькою комісією. Однак анкетний матеріал, зібраний журналом, виявився далеко не повним, для того щоб послужити основою для створення такого зразка. Очікуваного синтезу наддніпрянського й галицького одягу в результаті не виявилось, проте наслідком конкурсу було чимало вдалих стилізованих народних костюмів. Журі відзначило ескізи Галини Мазепи (Прага), Олени Кульчицької (Перемишль) і Михайлини Стефанович (Хирів) [21, с.5].

На першому “Вечорі народньої носі”, який відбувся 4 грудня 1934 року, Ірина Гургула в промові зауважила, що метою дійства є не “плекання традиції, а ознайомлення з мистецькими якостями народного вбрання”. Організатори показу сподівалися згодом таки створити проєкт репрезентативного національного вбрання, який би “зберігав характеристичні прикмети українського народного мистецтва” [22, с.2].

Спроба створення демонстративно-національного костюма характерна й для інших народів. Зокрема, костюми-символи, спроектовані митцями на основі стилізації історичного й народного вбрання свого краю, були виготовлені у Франції, Ісландії, Норвегії, Шотландії ще у ХVІІІ–ХІХ ст. [23, с.76–79].

Висновки. Отже, заходи щодо відродження, запровадження в життя національного костюма – це не вигадки естетів, любителів старовини й етнографії, а реальна потреба виховання в громадян гордості за свою культуру.

Зацікавлення народним мистецтвом, зокрема й селянським убранням, на теренах Західної України з’явилося в другій половині ХІХ ст. як реакція на загрозу поглинання чужою панівною культурою. Історичні та фольклорні мотиви в міському вбранні стали зовнішнім проявом ідеології носіїв: ототожнення з народом, готовність боротися за його права та виражали мрію про незалежну державу.

Активні дослідження народного мистецтва виявили високі якості традиційного вбрання українців. Тому науковці, патріотична інтелігенція розгорнули рух за збереження і відродження народного одягу як складової національної культури. У першій половині ХХ ст. запровадження в моду елементів національного одягу також зберігало виразний ідеологічний зміст, було проявом національної приналежності, вірності національним цінностям, традиціям, ідеалам.

Перспективні напрями подальшої роботи ми вбачаємо в дослідженні трансформації комплексу стилістичних ознак і семантичних знаків народного вбрання в контексті соціокультурних явищ другої половини ХХ ст.

1. Грушевський М. С. Ілюстрована історія України / Михайло Грушевський. – Нове, доповн. вид. ; [упоряд. Й. Брояк.] – Донецьк : ТОВ ВКФ БАО, 2003. – 736 с.
2. Крип’якевич І. І. Побут. / І. Крип’якевич // Історія української культури. – К., 1994. – 656 с.
3. Терлецький О. Москвофілі і народовці в 70-х рр. / Остап Терлецький. – Львів : Друкарня Наук. т-ва ім. Шевченка, 1902. – 64 с.
4. Грицак Я. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. / Ярослав Грицак. – 2-ге вид. – К. : Генеза, 1996. – 360 с.
5. Матейко К. І. Український народний одяг / Катерина Матейко. – К. : Наук. думка, 1977. – 224 с.

6. Стельмашук Г. Г. Український стрій / Г. Г. Стельмашук, М. С. Білан. – Львів : Фенікс, 2000. – 328 с.
7. Ніколаєва Т. О. Історія українського костюма / Тамара Ніколаєва. – К. : Либідь, 1996. – 176 с.
8. Щербий Г. С. Взаємозв'язь народного и професіонального в розвитку сучасного костюма (на матеріалах Української ССР) : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. ист. наук : спец. 07.00.07 “Етнографія” / Г. С. Щербий. – Минск, 1983. – 24 с.
9. Цимбалюк О. К. Етномистецькі традиції костюма в Україні середини ХІХ–ХХ століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. мистецтв. : спец. 17.00.06 “Декоративне і прикладне мистецтво” / О. К. Цимбалюк. – Львів, 2000. – 18 с.
10. Никорак О. І. Фольклорні мотиви в українському дизайні одягу / Олена Никорак // Мистецтвознавство`07 (1). – Львів, 2007. – С. 21–30.
11. Кодлубай І. Львівська мода початку ХХ століття / Ірина Кодлубай // Поступ. – 2000. – № 35 (479). – 24 лютого. – 9 с.
12. Надопта А. Популяризація українського народного костюма в Галичині у 1930-х роках / Андріана Надопта // Народний костюм як виразник національної ідентичності : зб. наук. праць ; [за ред. М. Селівачова]. – К., 2008. – С. 61–66.
13. Гульга А. В. Гердер / А. В. Гульга. – 2-е изд., дораб. – М. : Мысль, 1975. – 181с.
14. Дорошенко Д. Володимир Антонович. Його життя, наукова та громадська діяльність / Д. Дорошенко. – Прага : Вид-во Ю. Тищенко, 1942. – 168 с.
15. Барвінський О. Спомини з мого життя. Друга часть. (Образки з громадянського і письменського розвитку Русинів від 1871–1888 р., з додатком споминів про М. Лисенка) / Олександр Барвінський. – Львів, 1913. – С. 56.
16. Дописи // Слово. – 1862. – Ч. 13. – 26 лютого. – 51 с.
17. Вахнянин А. Спомин з життя / Анатоль Вахнянин ; [зладив К. Студинський]. – Львів, 1908. – С.133.
18. Маковей О. Життєпис Осипа Юрія Гординського-Федьковича / Осип Маковей. – Львів, 1911. – 323 с.
19. Turkawski M. Wystawa etnograficzna Pokucia w Kolomyi / Turkawski Marceli Antoni. – Kraków, 1880. – 54 s.
20. Колесса Л. Народний стрій / Любка Колесса // Нова хата. – 1926. – Ч. 5. – Жовтень. – С.18.
21. Бурачинська Л. На Маргінесі конгресів / Лідія Бурачинська // Нова хата. – 1934. – Ч. 7–8.
22. Гургула І. Показ народної ноші / Ірина Гургула // Нова хата. – 1934. – Ч. 12.
23. Bazieliсh B. Stroje ludowe narodów europejskich. – Cz. 1 : Stroje ludowe Skandynawii i krajów bałtyckich / Barbara Bazieliсh. – Wrocław : Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, 1995. – 202 с.

На основе анализа публикаций о народном костюме, фото, произведений изобразительного и декоративно-прикладного искусства конца ХІХ – начала ХХ века автор прослеживает эволюцию народной одежды. В статье отмечены взаимосвязь заинтересованности народным костюмом как видом народного искусства и развитием национального самосознания, возникновение национального стиля в украинской моде.

Ключевые слова: народная одежда, традиции, новаторство, символ, народное искусство, городская одежда, идея национального стиля.

The analysis of publications on folk costumes, photos, works of fine and decorative art from the late nineteenth early twentieth century – author traces the evolution of national dress. The article noted the relationship of interest as a kind of folk costumes and folk art development of national identity, national origin in the Ukrainian style fashion.

Key words: folk costumes, traditions, innovation, character, folk art, urban clothing, the idea of national identity.

УДК 677.541:26:392

Ольга Мельник

СОЛОМ'ЯНІ ВИРОБИ В УКРАЇНСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ РІЗДВЯНИХ СВЯТ ГАЛИЧИНИ, ВОЛИНИ, ПОДІЛЛЯ (20–30-ті роки ХХ – початок ХХІ ст.)

У статті вперше систематизовані народні назви традиційних архетипів давнини: “баба”, “дід”, “дідух”, “квітка”, “павук” та ін. У народі вони – найбільш поширені обрядові атрибути різдвяно-новорічних свят. Збережені у звичаях українців від прадавніх часів до сьогодення. За ознаками фактури сухих рослин – пахучого сіна, соломи, снопа злаків, польових пучків, букетів – визначені значення хатніх обрядових природних форм, прикрас, оберегів у видозмінах їх прототипів. Уточнені навчальні, музейні